

Gemerts Heem 1962 nr. 4

Tweemaandelijks tijdschrift ter bevordering van de kennis van de eigen woonplaats. Tevens mededelingenblad van de Heemkundekring "De Kommanderij Gemert".

Redactie-adres: M.A. van der Wijst. Van Pallandstraat 46, Arnhem.

Secretariaat Heemkundekring: W.J.Vos. Pandelaar 94, Gemert.

Bijdragen voor dit blad, commentaren en opmerkingen zijn steeds welkom.

DAAR ZIJN WE WEER.

Uit de reacties, die we van verschillende zijden, ook van buiten Gemert mochten ontvangen, blijkt dat ons blad goed in de smaak is gevallen. Het ligt in de bedoeling "Gemerts Heem" voortaan om de twee maanden te laten verschijnen.

Degenen, van wie we een bijdrage mochten ontvangen, zeggen we hartelijk dank. Gaarne ontvangen we ook eens een artikeltje van u. In het bijzonder willen we de lezers aansporen om gevolg te geven aan het verzoek, verderop in dit nummer gedaan, om mee te delen wat men weet over de vroegere produktie van "suikerij" in Gemert.

Tenslotte wensen we onze lezers een gezegend nieuwjaar. Moge 1962 een voorspoedig, gelukkig en voor de Heemkunde vruchtbaar jaar worden.

De Redactie

AAN DE LEDEN VAN DE HEEMKUNDEKRING

Bij gelegenheid van het nieuwe jaar zij het mij als voorzitter van de Heemkundekring vergund u allen een zalig en voorspoedig 1962 toe te wensen. Met voldoening kunnen we terugblikken op een vruchtbaar jaar voor de beoefening van de Heemkunde. Toch moet het ons van het hart, dat de belangstelling en medewerking van de leden nog wel eens te wensen overlaten. Vooral bij vergaderingen en excursies laten velen verstek gaan. Voor het nieuwe jaar staan weer verschillende activiteiten op het programma. Allereerst dient vermeld te worden, dat wij van Brabants Heem het verzoek hebben ontvangen, It komende Heemkamp te organiseren. Diverse personen zijn aangezocht voor lezingen, terwijl wij in het voorjaar een reis willen organiseren naar Leuven als opening van het zomerprogramma. Deze activiteiten kunnen echter slechts dan slagen, indien wij mogen rekenen op uw aller medewerking.

M.v.d.Velden, voorz.

MEDEDELINGEN VAN DE HEEMKUNDEKRING

1) Op 1 dec.j.l. hield de Kring een vergadering met als spreker de heer G.A.van Nie. Deze sprak over "De Valkerij". Voor In verslag zie pag. 3.

2) Op 16 en 17 dec.j.l. namen de heren M.de Wit en W.J.Vos namens het bestuur deel aan de Kaderdagen van Brab.Heem te Oisterwijk. Op deze dagen kwam het boerderijonderzoek in Brabant ter sprake. Wij komen hier nader op terug.

3) De heren Sprenger de Rover en Knippenberg hebben zich bereid verklaard lezingen te houden over: "Plaatsnaamkunde" en "Bidprentjes". Nadere aankondiging volgt. De Sekretaris

VERSLAG VAN DE VERGADERING VAN 7 DECEMBER 1961.

20.00 uur in Hotel "De Keizer".

Het Bestuur had de heer G.van Nie uit Aalst, N.B._verzocht een lezing te willen houden voor onze leden over de "Valkerij".

Na opening gaf de Voorzitter een kort overzicht van de activiteiten van de kring in het afgelopen jaar. Hij herinnerde o.a. aan het uitstapje naar Schloss Augustusburg te Brühl, de pogingen door het bestuur in het werk gesteld om de "Voortse Hoeve" te conserveren en aan de uitgave van nummer 3 van Gemerts Heem. Hij betreurde het, dat de belangstelling van de leden niet groter was; een reis naar Leuven in het najaar moest hierdoor uitgesteld worden tot de lente van het komende jaar.

Daarna verleende de voorzitter het woord aan de heer G.van Nie, een van de zeven nog in leven zijnde Nederlandse Valkeniers. De spreker had een uitgebreide kollektie voorwerpen meegebracht die betrekking hadden op de valkerij. Ook bleek hij in het bezit te zijn van een zeer waardevolle kollektie boeken (waaronder zelfs Japanse uitgaven) over deze edele sport.

Aan de hand van een uitgebreide en fraaie kollektie kleurendia's gaf hij een uiteenzetting over de geschiedenis van de valkenjacht. Eigenlijk mag ik dit laatste woord na de lezing van de heer Van Nie niet meer gebruiken, want er wordt nooit op valken gejaagd maar mét valken. De juiste term is "valkerij". "Valkenjacht" schijnt gevormd te zijn naar analogie van konijnenjacht enz.

Dat de adel in Europa vroeger de beoefenaars leverde van deze sport is algemeen bekend; dat deze kunst in Japan en het verre Oosten een soortgelijke ontwikkeling heeft gekend was iets nieuws voor ons. Men blijkt zelfs gebruik gemaakte hebben van praktisch dezelfde attributen zoals het "kapje", zodat men tegenwoordig jachtartikelen in Europa invoert uit Pakistan, waar ze nu nog vervaardigd worden, terwijl de produktie hier volledig gestaakt is.

Ook over de techniek van de valkerij wist de spreker veel interessants te vertellen. Het vangen der valken is moeilijker dan het africhten. Men gebruikte voor het vangen een ingewikkeld stel van schuilhutten, palen met lijnen, lokvogels, duiven enz.

Bij het africhten maakte men gebruik van het roofvogelinstinct van de valken (en haviken, die ook gebruikt werden, vooral bij de konijnenjacht). Men begint met de vogel eraan te wennen dat hij eet uit de hand. Daarna wordt het vlees op een "loer" gebonden (dit is een imitatieprooi van veren aan een stok). De loer wordt rond het hoofd gedraaid en op de grond geworpen. De vogel vliegt erop af en begint aan het vlees te eten. Daar men een roofvogel niet kan leren te apporteren (zoals een jachthond) houdt men hem een stuk vlees voor. Daar de vogel niet houdt van het plukken van zijn prooi, laat hij deze gaarne in de steek voor het vlees in de hand van zijn baas. Na de africhting maakt men hem op dezelfde manier zijn echte prooi afhandig.

Wie gedacht had, dat deze lezing alleen over de geschiedenis zou handelen, kwam bedrogen uit, want de valkerij blijkt nog steeds te bestaan. In Nederland zijn nog zeven valkeniers, verenigd in de klub "Adriaan Molle" (genaamd naar de laatste Valkenswaardse hofvalkenier. De leden van deze klub, waaronder de heer Van Nie, beoefenen hun liefhebberij in het nationale park De Hoge Veluwe (400 ha) en in België. Spreker vertelde dat hij ook eens deelgenomen had aan een valkenvangst in Amerika. Daar achtervolgde men de vogels natuurlijk met auto's. In de pauze liet de spreker een meegebrachte havik al de genoemde "kunstjes" verrichten, voor zover mogelijk in een zaal. Ook de voorzitter speelde even voor valkenier, wat hem, na enige aarzeling van de vogel goed afging. Na afloop bedankte de voorzitter de heer Van Nie voor zijn interessante en geestige lezing. Ook bood hij verontschuldiging aan voor de slecht verwarmde zaal.

W.J.Vos, sekr.

GEMERTSE NIJVERHEID IN DE EERSTE HELFT DER NEGENTIENDE EEUW.

In de "Statistieken van de Nederlandse Nijverheid uit de eerste helft der 1ge eeuw" van dr. I.J. Brugmans komen de volgende gegevens voor betreffende de Gemertse nijverheid in die tijd, volgens de gegevens van provinciale opgaven uit het jaar 1816.

Er werd in Gemert toen melding gemaakt van 3 bierbrouwerijen met 6 man personeel. Het loon bedroeg 8 stuivers per dag. Er wordt verklaard, dat de vroegere staat der brouwerijen altijd zeer goed geweest was, maar toentertijd werd er bijna niet gewerkt. Het bier werd geleverd in de eigen gemeente en in de omliggende plaatsjes.

Het aantal linnenfabrieken was 10 met niet minder dan 252 werknemers, die 6 stuiver per dag ontvingen. V66r 1794 was er gedurende enige jaren sprake geweest van een beklagenswaardige toestand in deze tak van bedrijf. Daarna werden de omstandigheden in de Franse tijd erg wisselvallig, maar na 1814 begon de staat der fabrieken weer gunstiger te worden. De vervaardigde stoffen werden geleverd aan Holland en Zuid-Brabant, van waaruit ze naar alle gewesten werden gezonden.

Op de vraag, welke belemmeringen er waren voor een betere ontplooiing en welke maatregelen voor de toekomst van belang zouden zijn, antwoordde men het volgende: men ondervond last van het verbod om in Rusland linnens in te voeren en van de verschuldigde invoerrechten voor vlas uit Vlaanderen en Zuid Brabant en van ruw garen uit Pruisen. Naast de opheffing van genoemde lasten zou men gaarne een heffing van invoerrechten zien op Engels katoenen lijnwaad.

Drie personen waren in dienst op de 2 windkorenmolens. Wat hierbij opvalt is, dat hun verdiensten gemiddeld f 80.- per jaar bedroegen plus de kost. Tenslotte wordt gesproken over 3 cichorei-fabrieken in Gemert met 10 werklieden, die per dag 8 stuiver konden verdienen. Ofschoon de meest gunstige tijd toen voorbij was, waren de fabrieken toch nog wel bloeiend. Er werd geleverd aan Noord-Brabant en Holland.

Als belemmering van die handel werden de binnenlandse paspoorten genoemd, die toen nodig waren. Als middel tot bevordering van de cichorei-industrie noemde men: dat de rivier de Aa bevaarbaar gemaakt worde.

De voorgaande cijfers en gegevens laten ons zien dat de lonen in Gemert ongunstig afstaken tegen de in andere plaatsen betaalde lonen met uitzondering van de betaling der molenaarsknechten.

Verder wilde ik graag enige aandacht schenken aan de cichorei-industrie. Deze heeft, als ik goed ben ingelicht, bestaan tot in het begin van deze eeuw. Men sprak van "suikerij", een naam die aan de Gemertenaren bijna een spotnaam gegeven heeft. Het produkt werd gebruikt als vervangingsmiddel of aanvullingsmiddel van koffie. Het zou interessant zijn verdere gegevens over deze industrie te verzamelen.

Mocht u iets weten over de suikerijfabrikage in Gemert, geef uw gegevens dan even door, ook als het alleen namen betreft van personen die inlichtingen zouden kunnen geven. Deze bedrijven zijn namelijk echt Gemerts. Alleen in Venlo werd in 1816 ook cichorei gemaakt, maar dit voor export naar Pruisen.

Mag ik op uw medewerking rekenen?

M.A. van der Wijst

HET ESDONKS KAPELLEKE (vervolg)

In 1733 staat een fundatie van 6 requiemmissen genoteerd in het parochie archief, in 1734 een van 3.

In 1588 werd deze kerk nl. door benden van Maarten Schenck geplunderd. Daarbij werd een opening in de kerkmuur gemaakt om in de kerk te kunnen doordringen. Naderhand werd die opening als ingang gebruikt.

Bij gebrek aan gegevens moeten we nu een grote sprong maken naar 1820. In dat jaar wordt de kapel gedurende het octaaf van Maria Magdalena druk bezocht. Er is elke dag een H.Mis, op zondag onder het oktaaf een plechtige H.Mis, opgedragen door een geestelijke uit Boekel. In de buurt van de kapel staan dan kramen en tenten.

In 1850 is er onder het oktaaf van de patroonheilige nog een enkele kraam te vinden: in 1870 is dit alles verdwenen. Wel komt men er nog bidden onder het oktaaf, vooral tegen zweren en deze devotie gaat gepaard met het offeren van oude verroeste spijkers. Rond 1900 schijnt de Esdonkse kermis gevierd te zijn. De pastoor van Gemert verbood dan vanaf de kansel aan kinderen en dienstboden naar Esdonk kermis te gaan. Op zondagen werd 's middags de rozenkrans gebeden in de kapel, omdat de bewoners van Esdonk te ver moesten lopen naar de parochiekerk als ze naar het Lof wilden. In 1943 werden er in de vasten nog 4 missen (op vrijdagen) gelezen in de kapel. In 1953 werd dit aantal teruggebracht op 2. In 1942-43 laat pastoor Kuyte de kapel provisorisch restaureren en uitbreiden met een uitbouw voor het Christusbeeld en een sacristie. Er wordt een gevelsteen aangebracht, voorstellend de patroonheilige Maria Magdalena, van Alb. Verschuuren uit Oosterhout in opdracht van de heer Joh. de Wit uit Helmond.

Op 15 september 1943 wordt de nieuwe kruisweg ingezegend. Het Christusbeeld werd in 1942 gerestaureerd en ontdaan van de polychromie. Voor 1942 lag dit beeld in een open nis, daarna in de nieuwe aanbouw achter glas. Men veronderstelt dat dit beeld uit de parochiekerk van Gemert afkomstig is.

Volgens het parochiememoriaal werd die ingang H. Graf genoemd, omdat aan de rechterkant ervan een beeld lag van Christus in het graf. (Aan de andere kant bevond zich een beeld van Christus op de schoot van Zijn Moeder). De hypothese is nu, dat dit beeld in 1853 bij de uitbreiding van de kerk werd overgebracht naar Esdonk en dat daar de verering werd voortgezet. In 1843 wordt het beeld nog niet vermeld als zich bevindende te Esdonk. (Zie Coppens en Schutjes, die C als bron gebruikt).

Over de ouderdom van het spijkeroffer valt niet veel met zekerheid te zeggen. Volgens Knippenberg zijn er gevallen bekend waarbij het spijkeroffer pas in later tijden ontstond. Het kan echter ook oud zijn, hoewel in gedrukte bronnen daarover niets gezegd wordt. Men kan het immers verzwijgen, omdat men er bijgeloof in ziet. Het is mogelijk, dat het spijkeroffer reeds aan het beeld verbonden was, toen het nog in de kerk van Gemert lag (indien bovengenoemde hypothese juist is) en pas daarna is overgebracht naar Esdonk. Zoals men weet, worden de spijkers geofferd om bevrijd te worden van zweren, waartoe men ook de heen- en terugweg naar de kapel in stilte moet afleggen. Volgens Knippenberg behoort het spijkeroffer tot de magische gebruiken.

Op plaatsen waar deze magische gebruiken plaats vinden bij een kruis- of heiligenbeeld, wordt het spijkeroffer vooral gebracht op vrijdagen en Goede Vrijdag. Magie gaat hier dus samen met een groot vertrouwen en geloof in Christus. Men ziet dat het in verband met historie en interessante volksgebruiken alleszins de moeite waard was deze kapel voor het nageslacht te bewaren.

W.J. Vos

WINDMOLEN "DE BEER" TE GEMERT

Deze molen werd zo genoemd, omdat de molen een overblijfsel zou zijn van een hoektoren van het kasteel van de heren van Gemert (Vergelijk: G.van den Elsen: Geschiedenis van de Latijnse School van Gemert, aantekeningen achter in het exemplaar aanwezig op de Latijnse School, van de schrijver zelf.)

Hij stond op de plaats van de tegenwoordige zuivelfabriek "De Eendracht" in de Sint Annastraat. De oudst bekende pachter was de familie Sol. Als specie was boekweitmeel gebruikt, wat zo sterk was, dat bij afbraak van de molenromp circa 1890 (volgens pater Van den Elsen was de molen "onlangs" afgebroken), buskruit werd gebruikt om de steenhoop te slopen.

Deze molen deed voornamelijk dienst voor het malen van boekweit. Bij het bouwen van de zuivelfabriek van 1914 stuitte de aannemer A.van Eupen op de restanten van een gracht, die molen en/of molenhuis omringd had. Op een kaart van 1842, aanwezig op het gemeentehuis alhier, staat de molen nog aangegeven. Het molenhuis is het laatst bewoond geweest door Van Dijk, die rentmeester van de heer Scheidius was. Baronesse Harinxma thoe Slooten (dochter van Scheidius) verkocht het molenhuis aan de gemeente Gemert circa 1957. In 1960 brandde het onbewoonde molenhuis totaal af. Men vond toen een ankerkruis in de vorm van het kruis van de Duitse Orde.

M. v.d. Velden

WIE WEET HET? WIJ NIET.

Omstreeks 1860 kwam in ons land de fiets zijn intrede doen. Zoals later de auto, moest ook dé fiets een moeilijke tijd doormaken. Hij werd niet overal vriendelijk ontvangen. In een gemeenteverordening van een plaats in het midden van ons land stond: "De bestuurder van een rijwiel is verplicht zijn voertuig tot stilstand te brengen, als een bestuurder van een ander voertuig of een geleider van dieren daartoe het verlangen kenbaar maakt." Weet iemand van de lezers, wanneer in Gemert de fiets zijn intrede deed en wie de eerste Gemertenaar was, die het waagde zich van dit vervoermiddel te bedienen? Misschien kan iemand van de oudere garde zich dit feit nog herinneren. Inlichtingen graag aan de redactie.

VOLKSGEBRUIKEN EN DORPSGEWOONTEN

Het lijkt me wel nuttig en interessant enkele woorden te wijden aan de in Gemert bestaande gebruiken op bepaalde dagen van het jaar. De meeste komen ook op andere plaatsen voor, sommige zelfs in het hele land, andere zijn echter specifiek voor Brabant en misschien voor Gemert.

I NIEUWJAAR

In vroeger dagen was het niet de gewoonte veel nieuwjaarskaarten te versturen, maar men ging zelf een "zalig nieuwjaar" wensen. Klaarblijkelijk is het woord "zalig" in plaats van "gelukkig" bij katholieken gebruikelijk. Een bijzonderheid hierbij was het "afwinnen". Men probeerde de ander vóór te zijn bij het handje geven. Naaste familie zoals grootouders ging men zeker bezoeken. Dit behoefde echter niet op 1 januari, ook de z9ndag daarna en volgens sommigen de hele maand was het nog toegestaan. Bepaalde personen zoals "De Paws", voor de oorlog een bekend figuur zag men trouw elk jaar aan de deur verschijnen.

II DRIEKONINGENDAG

Dat in Gemert kinderen met een ster langs de deur gaan is vooral de laatste jaren meer in zwang gekomen. Wel is het een oud gebruik, dat hij of zij die bij het kaarten drie koningen in handen krijgt, daarvoor betaald wordt door de andere spelers. Een bekend liedje, dat door rondtrekkende kinderen wordt gezongen, is: "Driekoningen, driekoningen geef me een nieuwe hoed, m'n ouwe is versleten, m'n moeder mag 't niet weten, geef wat, houd wat, het volgend jaar weer wat.

V.d. W.

DE NAAM "DE VORST" TE GEMERT

Bij het doornemen van het pas verschenen en zeer interessante boek van dr.M.P.van Buytene, rijksarchivaris in Friesland "Het Friese dorp in de Middeleeuwen rechtshistorisch verkend" werd ik bijzonder getroffen door het volgende, dat mij wel interessant lijkt i.v.m. de naam "De Vorst" als woonplaats van de Heren van Gemert.

Sprekende over "withuma" en "vrijthof" haalt hij andere schrijvers aan en zegt: Het Zwitserse "Forst" betekent als femininum "tuinhek" en als masculinum "Bannwald". Deze twee begrippen worden als een eenheid gesteld. "Forst" is geen botanische of geografische aangelegenheid, maar een rechtsbegrip. Ook het etymologisch meestal anders geïnterpreteerde Forst - silva (woud) wordt na langdurige beschouwing tot het tuinbegrip teruggebracht.

Sprekende over "withuma" en "vrijthof" haalt hij andere schrijvers aan en zegt: Het Zwitserse "Forst" betekent als femininum "tuinhek" en als masculinum "Bannwald". Deze twee begrippen worden als een eenheid gesteld. "Forst" is geen botanische of geografische aangelegenheid, maar een rechtsbegrip. Ook het etymologisch meestal anders geïnterpreteerde Forst - silva (woud) wordt na langdurige beschouwing tot het tuinbegrip teruggebracht.

Het "geforstete" koningswoud, dat wij uit de vroege middeleeuwen kennen, is een begrensd en omlijnd gebied uit de mark genomen en niet begrepen in de rechten van de gemeenschap. De meest dominerende rol moet "First" in een afleiding, die Zwitserland en Nederland gemeen hebben in "Forst" en "Vorst" gespeeld hebben als de horizontale balk die de "tuin" of "etter" van boven afsluit. (De Forst of de vorst is eigenlijk de nokbalk die over de volle lengte van voren naar achteren de hoofdlijn van een bouwsel aangeeft).

M. v.d. Wijst

VRAAG: Aan het Stereind hebben we een nieuw keske gekregen. Ik vind dit echter niet zo bijzonder geslaagd. Sta ik in deze mening alleen? ANTWOORD: nee!

GEMERTENAREN !!

Zij die zich interesseren voor de geschiedenis van Gemert - zowel voor de oudste tijden, waarover archiefstukken ons inlichten, als voor de jongste tijd, waarover bejaarde personen nog veel weten te vertellen, en in contact willen komen met andere geïnteresseerden, ZIJ WERDEN LID VAN DE HEEMKUNDEKRING

Zij die in Gemert geboren zijn of er thans weer wonen en belangstelling hebben voor het wel en van hun woonplaats, ZIJ WORDEN LID VAN DE HEEMKUNDEKRING.

Behoort u nog niet tot de leden?

WORD DAN NU LID VAN DE HEEMKUNDEKRING

Bent u al lid?

WERF DAN EEN NIEUW LID VOOR DE HEEMKUNDEKRING

Sekretariaat: W.J. Vos, Pandelaar 94 Gemert